

Мр *Сава Савић*^{*}, потпуковник

Завршетак „хладног рата“ довео је до динамичних и дубоких промена параметара глобалног система:¹ (1) биполарна глобална структура смењена је мешавином монополарно-мултиполарном, (2) улога државе у међународним односима се смањује, а јача улога недржавних субјеката; (3) безбедносно надметање замењено је безбедносном сарадњом, а „безбедносна дилема“ ширењем поверења; (4) значај „тврде моћи“ изједначава се са „меком моћи“ (војна моћ са невојним видовима моћи); (5) класичне војне претње (од војног сукоба међу државама) опадају, а у порасту су нови видови претњи (тзв. асиметричне претње); (6) регионалне безбедносно-одбрамбене организације прерастају у заједнице безбедности (статични војни савез у динамична партнерства). Национална безбедност је све више непосредно зависна од заједничке (колективне) безбедности и безбедности појединца; (7) ауторитарне социјалистичке режиме (нарочито на истоку Европе) сменила су демократска уређења; (8) дириговане економија и затворена тржишта замењују либералне економије и отворена тржишта, и друге.

Овако дубоке промене неизбежно су утицале на преиспитивање теоријских образаца друштвених наука и отвориле „широке авеније“ новим промишљањима у свим областима, а нарочито у науци о међународним односима и безбедности. Познавање савремених токова теоријске мисли у ове две важне области данас је неопходно за све друштвене субјекте којих се тичу појаве у међународним односима и безбедности. Прво, зато што је без њиховог познавања немогуће разумети динамичне друштвене појаве у савременом свету, и друго, оно је предуслов за процене будућег развоја друштвене праксе и следствено томе за усмеравање друштвене акције у правцу жељеног циља.

У овој краткој студији тежиште је усмерено првенствено на теоријска промишљања међународних односа која већ имају, или добијају, све већу примену у међународној пракси, на размеђи два миленијума.

Кључне речи: међународни односи, светска политика, безбедност, реализам, неореализам, либерализам, либерални институционализам, неолиберализам, глобализација.

^{*} Аутор је запослен у Министарству одбране.

¹ Када се ради о утицају у глобалном систему, најчешће је, како истиче Џ. Розенау (*J. Rosenau*), реч о три главна параметра глобалног система. То су: (1) *макропараметар* – везан за расподелу моћи, према којој актери међународних односа делују међусобно; (2) *микропараметар* – тиче се унутрашњих односа у државама, тј. односа унутрашњих субјеката држава према њиховим грађанима (појединцима), и (3) такође *микропараметар* – јесте способност грађанских друштава да реагују на развој догађаја. James N. Rosenau, *Turbulence in World Politics: A Theory of Change and Continuity*, Princeton University Press, Princeton, 1990, pp. 59–65.

О пореклу и објашњењу појма *међународни односи* постоје опсежне теорије. Међутим, слично као и код већине других друштвених појава, око његовог одређења и дефинисања нема потпуне сагласности научника.² Различитост приступа углавном долази отуда што је њихово тумачење најчешће везано за тренд општих филозофских приступа појму друштва у одређеном периоду. Међутим, тежиште објашњења у овом тексту није историјат филозофских концепата међународних односа, него приказ кључних одредница преовлађујућих теорија међународних односа на крају 20. и почетку 21. века.

Оно што се са релативном сигурношћу може закључити као заједничка одредница већине савремених теорија у тумачењу појма међународних односа јесте да *међународне односе везују за појаве које се тичу или одвијају изван граница једне државе*.

Војин Димитријевић и Радослав Стојановић истичу да се „међународни односи састоје од низа врста односа и они су сви међународни због нечега што их одваја од истоврсних али унутрашњих односа... Међународни односи у себи садрже све облике друштвеног живота који у овим односима добијају измењену суштину“.³ Постоје и мишљења по којима ме-

² Неки од познатих писаца тврде да је израз *међународни односи* релативно новија творевина у политичкој пракси. На пример, Х. Кисинџер (*Henry Kissinger*) истиче: „Сам израз међународни односи је, у ствари, одавно у употреби, и он имплицира да држава-нација мора неизбежно бити основа њихове организације“ – Х. Кисинџер, *Да ли је Америци потребна спољна политика*, „БМГ“, Београд 2003, стр. 16. Такође, у савременој литератури, нарочито од „западних аутора“, постоји тренд да се уместо израза *међународни односи* (ен. *International relations*), све чешће користи термин *светска политика* (ен. *World Politics*). Илустрације ради, погледајмо само неке од наслова значајнијих теоријских дела насталих у новије време, чији се садржаји тичу међународних односа: Rosenau James N., *Turbulence in World Politics: A Theory of Change and Continuity*, Princeton University Press, Princeton, 1990; Bull Hedley, *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, Macmillan, London, 1995; Hall John A. *International Order and the Future of World Politics*, Cambridge University Press, New York, 1999; John Baylis, Steve Smith, „*The Globalization of World Politics*“ ed. University Press, Oxford, 2002; Charles W. Keggle Jr., Eugene R. Wittkopf, *Светска политика: тренд и трансформација*, Центар за студије ј/и Европе, ФПН, Дипломатска Академија, Београд, обј. 2002/прев. 2004; Charles W. Keggle Jr., Gregory A. Raymond, *The Global Future: A Brief Introduction to World Politics*, Thompson, Wadsworth, Belmont, USA, 2005; итд.

Мада циљ ове студије није истраживање термилошких трендова у светској литератури, треба рећи да разлике између израза *међународни односи* и *светска политика* нису само термилошке природе. Иако ни за један од ова два појма нема општеприхваћених дефиниција помоћу којих би се направила јаснија дистинкција, из објашњења која поједини аутори дају за њихова значења може се уочити да је у суштини разлика у ширини оквира области и друштвених појава које обухватају. Међутим, не упуштајући се у даља објашњења њихових разлика, а имајући у виду да су државе и њихове организације још увек кључни субјекти већине друштвених појава изван граница појединачне државе, за свеукупне односе између међународних субјеката у овој студији биће коришћен израз *међународни односи*.

³ Војин Димитријевић, Радослав Стојановић, *Међународни односи* (IV измењено и допуњено издање), „СЛ СРЈ“, Београд, 1996, стр. 11.

ђународни односи формално и суштински обухватају само политичке односе, док наука о међународним односима, како сматра В. Иблер, треба да се бави радом „на откривању правила понашања између држава када се ради о тим односима“.⁴ Очигледно је да је овакво одређење преуско, пре свега зато што истиче државе као готово једине актере међународних односа, док је улога других недржавних субјеката минимизирана. Такође, ако из таквих односа, изузев политичких, искључимо остале садржаје (економске, социолошке и сл.) онда је јасно да такав приступ не обухвата целину друштвених појава на међународној сцени и не обезбеђује сагледавање чиниоца, принципа и механизма у широким областима међузависности, које данас карактеришу савремени свет.

Већ ова два различита приступа показују да израз међународни односи по свом значају и значењу представља веома комплексан појам. То потврђује и Л. Ледерман (*L. Ledermann*), који истиче да су међународни односи целовите појаве међународног живота, као што су „интелектуалне, научне, духовне, религиозне, социјалне, економске, политичке и њима сродне“. Он сматра да „наука о међународним односима има за циљ да испита суштинске чиниоце, основне снаге, интелектуалну, доктринарну и идеолошку основу, као и праксу између држава, народа, група и појединаца ... као и правила, механизме и институције које регулишу те односе“.⁵ Слична тумачења – да су међународни односи целовите, свеобухватне, сложене друштвене појаве налазимо и код Ј. Дирозела (*J. B. Duroselle*), који сматра да се целовитост односа у изразу међународни подразумева, а тежиште је на одређењу када једна појава постаје међународна: „једна појава би била међународна од тренутка када она у себи обухвата било који однос који се просторно креће с обе стране државних граница“, и закључује да је главни циљ научног проучавања међународних појава – односа „да се утврде основни и други чиниоци који их условљавају“.⁶

Према савременим теоријама међународних односа, које преовлађују у САД и Великој Британији, суштина међународних односа најчешће обухвата природу и елементе моћи држава и других актера у међународним односима, равнотежу снага, колективну безбедност, вођење и систем одлучивања у спољној политици и чиниоце који делују на основна кретања у међународним односима. Међутим, и међу писцима научних теорија из западних земаља има различитих мишљења. На пример, Џ. Бартон (*J. W. Burton*) наглашава кључну улогу државе у међународним односима и објашњава да се теорија међуна-

⁴ В. Иблер, *Међународни односи*, „Напријед“, Загреб, 1971, стр.10. Како наводе В. Димитријевић, и Р. Стојановић, ставове сличне Иблеру заступају В. Гавранов и Б. Стојковић, у њиховој књизи *Међународни односи и спољна политика Југославије*, такође и Р. Вукадиновић, у *Међународни политички односи*.

⁵ L. Ledermann, *Considerations epistemologiques sur l'étude des réalités internationales*, Melange Seferiades, Athenes, 1961. p. 391.

⁶ Изнето према В. Димитријевић, Р. Стојановић, *исто*, стр. 13.

родних односа бави „осветљавањем и објашњавањем односа између држава у било ком скупу околности“, док Е. Хас (*E. Hass*) тврди да је „у средишту међународних односа феномен међународног организовања, интеграција и функционисања међународне заједнице као својерсног облика система“.⁷ Хенри Кисинџер, који без сумње спада не само у значајне писце теорија него и савременике политичке праксе у међународним односима, уз констатацију да су међународни односи релативно новији појам, додаје да они настају са појавом спољне политике држава, „која је још од Бечког конгреса успостављала везе међу народима“.⁸

На крају анализа и компарација одређења појма међународни односи које изnose бројни аутори, референтним се може сматрати одређење које заједнички изводе В. Димитријевић и Р. Стојановић: „*међународни односи подразумевају свеукупност економских, политичких, идеолошких, правних, дипломатских, војних веза и односа међу народима, државама и системима држава, међу основним социјалним, економским и политичким силама и организацијама које делују на међународном плану*“.⁹

У најновијим ставовима већег броја америчких писаца које следи и један део европских, присутна је одређена ревизија схватања међународних односа и тренд да се они тумаче у оквиру појма светска политика. У њима се проширују категорије субјеката међународних односа и објашњава да су у тежишту њихових односа политике које заступају и воде у различитим областима, што све заједно чини светску политику. У том смислу, Ч. Кегли (*Charles W. Keggley*) и Г. Реимонда (*Gregory A. Raymond*), скрећу пажњу на још увек присутна погрешна схватања међународних односа. Они истичу да, „када људи користе израз међународни односи, обично у мислима имају перцепцију односа међу аутономијама, територијама држава које немају виши ауторитет владавине над њима“, и додају, „такви облици државне самосталности могу се наћи само у историји, у тзв. државама – градовима, окруженим високим зидовима са сталним браниоцима њихових бедема“.¹⁰ У свету модерне технологије, објашњавају, не само да државе, које су много већих територија од тадашњих држава – градова, немају такву аутономију, него се и „човечанство скупило у глобално село“.

⁷ Цитати ставова Џ. Бартона и Е. Хаса према В. Димитријевић, Р. Стојановић, *исто*, стр.12–13.

⁸ Хенри Кисинџер, *Дипломатија*, „ВЕРЗАЛ“, Београд, 1999. стр. 717.

⁹ В. Димитријевић, Р. Стојановић, *исто дело*, стр. 13. Треба истаћи да се ово одређење међународних односа базира и на објашњењима и ставовима које даје и М. Мерле у Појам међународних односа „Југословенска ревија за међународно право“, 1–3/1967, стр. 1–14, а слично објашњење налазимо и код Љубивоја Ађимовића у *Наука о међународним односима: теорије и истраживачки правци*, „Научна књига“, Београд, 1987, стр. 7–15.

¹⁰ Charles W. Keggley, Jr., Gregory A. Raymond, *The Global Future: A Brief Introduction to World Politics, Part I: Trend and Transformation in World Politics*, Thompson, Wadsworth, Belmont, USA, 2005, p. 5.

Ипак, и они признају да држава, ма колико да се мењала њена унутрашња и спољна физиономија, још увек представља основни чинилац међународних односа.

Већина других писаца научних теорија слаже се да је историја међународних односа мешавина континуитета и промена улоге државе, и да сваки историјски период карактерише неки обим промена. Међутим, један број научних стваралаца и политичара сматра да главне промене у међународној политици и односима, углавном, долазе на завршетку великих ратова.¹¹

Каскадне промене започете завршетком „хладног рата“ и настављене почетком двадесет првог века наговештавају револуционарно реструктурирање светске политике и међународних односа у целини. Оне су драматично преиначиле тип и снагу утицаја државних и недржавних актера у међународним односима. Ипак, без обзира на такву дубину промена, хијерархија међу кључним субјектима међународних односа у одређеним областима се одржала – у економији између богатих и сиромашних, у политици између владалаца и оних којима се влада, у војној области између јаких и слабих. Све ове карактеристике још увек значајно утичу на односе међу државама, слично као у прошлости, па да се и на почетку двадесет првог века може *рећи да међународне односе и савремени свет у целини карактерише мешавина континуитета и промена*. То значи да разумевање међународних односа и глобалне реалности захтева и пажљиво посматрање и анализу односа сила промена и сила континуитета. У томе важну улогу има перцепција слике света. Али, наша доживљавања светске реалности (замисли и перцепције) различита су, јер је наше мишљење везано за ниво сазнања о њима и, у складу с тим, изражава наш приступ или начин, што не значи аутоматски да је то и схватање других. Зато, када оцењујемо утицаје нових реалности на међународне односе морамо бити пажљиви. Слично је и са друштвеним елитама. Тврдокорно заступање сопствених уверења и вредности често је узрок неслоге у међународним односима, посебно када су односи међу државама непријатељски. Један од начина да се избегну једностранни, несразмерни и нерелни утицаји догађаја на стварање представе о свету јесте њихо-

¹¹ На пример, кинески теоретичар међународних односа Ма Чу Шенг тврди да „најтрајнији и најстабилнији међудржавни процеси израстају из ратова, тј. после темељног одмеравања моћи између држава“. Цитат према Драган Р. Симић, *Наука о безбедности – савремени приступ безбедности*, „СЛ СРЈ“, Београд, 2002, стр. 108. Сличан став да велики међународни мировни споразуми, који трасирају међународне односе у дужем периоду, „по правилу“ долазе после великих ратова, можемо наћи и у делима Х. Кисинџера. Један број савременика сматра да је такав учинак имао и терористички напад на САД (2001), при чему своје уверење заснивају на изјави председника САД, Џ. Буша (*George Bush*), „ноћ је пала на различити свет...борба је управо почела“. Међутим, Ч. Кегли и Г. Реимонд, не спорећи одређени утицај поменутог догађаја на светску политику и међународне односе, закључују да он није изазвао радикалне промене и да је много тога остало исто. Charles W. Kegley, Jr., Gregory A. Raymond, *исто*, стр. 7.

ва анализа. Иако она није централни предмет ове студије, него основни начин истраживања, корисно је подсетити на неколико ставова о значају и оквирима њене примене у истраживању међународних односа.

У истраживању међународних чиниоца и догађаја постоје три нивоа анализе: *индивидуални, државни и системски или глобални ниво*. У области политичких појава *индивидуални ниво* анализе је веома значајан за доносиоце политичких одлука, било да се ради о државним или недржавним субјектима. При томе, треба имати у виду да у модерној политичкој пракси све већи утицај имају појединачна уверења лидера релевантних међународних субјеката. *Државни ниво* анализе темељи се на унутрашњим карактеристикама државе, укључујући тип њене владавине. То је посебно важно за процес којим владе држава доносе одлуке о питањима рата и мира, спремности за међународну сарадњу, компромисе и сл. С тим у вези, постоји уверење да су државе са демократски изабраним владама спремније за сарадњу и толеранцију. *Системски ниво* анализе пружа најкомплетнији поглед на светску политику, међународне односе, обрасце понашања глобалних политичких актера и других релевантних субјеката у свету. Тек на овом нивоу, анализе могу да покажу светске трендове политичких појава, опредељења и понашања релевантних субјеката међународних односа. Ове анализе, попут „телескопских камера“, помажу да се јасније виде карактеристике политичких појава и створи реалнија слика света. Крајња корист је помоћ одлучиоцима у усмеравању друштвене акције, на унутрашњем и међународном плану.

Из бројних тумачења, од којих је овде разумљиво изнет само део, можемо закључити да је појам *међународни односи* друштвена категорија која изражава *стање, способност и активности* субјеката међународних односа изван граница једне државе.

Субјекти међународних односа

У најопштијем смислу, у субјекте међународних односа убрајамо све јединице учеснице или носиоце активности у међународним односима. У страниој литератури, за субјекте међународних односа често се користи и израз *актери*, а А. Волферс (*Arnold Wolfers*) их тако и одређује, као „оне за које се прикладно може рећи да играју на међународној сцени“.¹²

Да би одредили врсте субјеката, односно, одговорили на питање када нека јединица (организована група људи, организација, заједница, ентитет, и сл.) постаје субјект међународних односа, потребно је утврдити основне особине које таква јединица треба да има.¹³ Међутим,

¹² А. Wolfers, *The Actors in International Politics*, у В. Димитријевић, Р. Стојановић, *исто*, стр. 83.

¹³ Поред државе, нико данас више не доводи у питање постојање и других субјекта међународних односа, који често имају раван, а у неким случајевима и већи утицај и улогу од државе у међународним односима. Шире о недржавним актерима у глобал-

особине једног субјекта међународних односа нису ни од кога и нигде децидно прописане, већ се изводе на основу искустава. Имајући у виду да је држава неспорни субјект међународних односа у свим теоријама,¹⁴ то се и међународни субјективитет других ентитета, углавном, изводи (утврђује) на основу поређења са особинама које обезбеђују међународни субјективитет држави. Наравно, реч је само о особинама које државама дају способност учешћа у међународним односима, а не и о другим њеним особинама. Ради компарације са државом и утврђивања особина које неки ентитет треба да има да би био субјект међународних односа, треба се подсетити једне шире прихваћене дефиниције државе: „За државу, у смислу међународног права, захтева се: (1) одређено подручје; (2) људство (становништво) и (3) организација независна о другој држави“.¹⁵ Има мишљење да држава мора да задовољи још један услов, а то је способност да се влада по одредбама међународног права. Важно је напоменути да субјект међународних односа не мора а priori да буде и субјект међународног права.

Уобичајене (подразумевајуће) особине субјекта међународних односа биле би: (1) *организованост* – која подразумева организацију и постојање средишта одлучивања; (2) *независност* – неометаност у одлучивању од стране других субјекта; (3) *међународни карактер* – значи да активности и односи таквог субјекта превазилазе границе једне државе, и (4) *политички значај* – да је субјект носилац политичких интереса и да је способан за политичку акцију.¹⁶

У односу на изнете особине, субјекти међународних односа се у политичкој литератури најчешће деле на: *националне*,¹⁷ *међународне* и *транснационалне*.¹⁸

Национални субјекти су они чија је организација територијално ограничена једном државом. Типични национални субјект међународних односа је сама држава. Оно што је разликује од других субјеката међународних односа јесте да је организована на одређеној међународно признатој територији, да има своје становништво и на свом легитимном располагању – политичка, економска, правна, војна и друга

ном систему у: R.W. Mansbach, *The Web of World Politics: Nonstate Actors in the Global System*, Englewood Cliffs, Prentice Hall, 1976; такође и у J. Rosenau, V. Davis, M. East, *The Analysis of International politics*, The Free Press, New York, 1972.

¹⁴ Према ставу експерата Данског института за међународне односе, „државни суверенитет је још увек камен темељац међународног права и политичког поретка“, Danish Institute of International Affairs, *Humanitarian Intervention: Legal and Political Aspects*, Copenhagen, 1999.

¹⁵ Јурај Андраши (Juraj Andrassy), *Међународно право*, седмо издање, Загреб, 1978, стр. 61.

¹⁶ О овој особини субјеката међународних односа постоји подељено мишљење писаца научних теорија. Дилеме се односе нарочито на међународне невладине и тзв. приватне организације.

¹⁷ У политичком речнику, придеви „национални“ и „народни“ често се користе, што је и овде случај, као синоним за реч „држава“ или „земља“.

¹⁸ В. Димитријевић, Р. Стојановић, *исто*, стр. 89.

средства и инструменте за примену владавине одређених правила и права, као и за заштиту (безбедност и одбрану) свог становништва, територије, друштvenог уређења и других вредности. Још од времена (пре нешто више од три века) када су државе биле једини субјект међународних односа, установљен је међународни систем држава, који је, по мишљењу многих, и сада, као и у догледној будућности, свакако уз непрекидно прилагођавање новим условима, незаменљиво, основно начело организације међународних односа и светске политике.

Од целокупног спектра области које обухватају међународни односи (политика, економија, безбедност, трговина, миграције, екологија, наука, култура и друге), држава као субјект међународних односа има незаменљиву улогу у области безбедности. Нарочито *реалисти*, али и представници *либералног институционализма*, сматрају да „државе и даље остају одлучујући субјекти од којих највише зависе међународни и глобални мир и напредак“.¹⁹ Свакако, снага утицаја држава у међународним односима међусобно није иста. У том смислу, Д. Нелсон (*Daniel Nelson*) износи: „Са сигурношћу се може рећи да су САД, Кина, Русија, Јапан и Европска унија једине државе или удружења држава, које су у нови миленијум ушле са снагом светских актера, односно, појединачно представљају тзв. релевантне чиниоце међународних односа... Иако њихова моћ није међусобно иста у свим кључним елементима, свака од њих има способност значајног утицаја на шире окружење“.²⁰ Ипак, Нелсон примећује да су јасно видљиве и промене државне битности, тј. редукције и лимити ауторитета држава, како унутар, тако и изван оквира њених граница. Део промена и прилагођавања односи се на то да су нека права држава, до скоро сматрана као суверена, припала организацијама којима су државе приступиле, на пример Организацији за европску безбедност и сарадњу (ОЕБС) или Европској унији, којој су њене чланице пренеле значајан део свог суверенитета.

Што се тиче осталих националних субјеката у међународним односима реч је, пре свега, о *националним организацијама*. Њихови главни облици могу бити странке, привремене владе, покрети за одређена национална права (често означени као ослободилачки покрети) и сличне. Карактеристичан је субјективитет ослободилачких покрета. Они нису субјект међународних односа кад је у питању грађански рат унутар једне државе чија је влада једино међународно призната. Међутим, ако је покрет ојачао, или се проширио тако да постаје значајан чинилац развоја догађаја, може се догодити да буде признат као постојећа друга страна према дотадашњој влади, односно, могу га

¹⁹ Цитат према Драган Р. Симић, *Наука о безбедности – савремени приступ безбедности*, „СЛ СРЈ“, Београд, 2002, стр. 40.

²⁰ Nelson N. Daniel, „*Threats and Capacities: Great Power and Global Insecurity*“, in Klare T. Michael, Chandrani Yogesh, *World Security: Challenges for a New century* (Third edition), St. Martins Press, New York, 1998, pp. 36–58.

признати друге државе као учествујући субјект међународних односа, па чак и као субјект међународног права.²¹

Међународни субјекти настају удруживањем држава и државних организација (односно људи путем својих држава) у одговарајуће међународне организације. Мада и за појам *међународне организације* нема потпуно усаглашене дефиниције, ипак значајна мера сагласности постоји око одређења које дају Обрен Рачић и Војин Димитријевић: „*Међународне организације су вишестраним уговорима основани трајни облици институционализованог општења три или више држава, с посебним статусом и сталним органима, у оквиру којих се, на начин предвиђен статутима и другим основним документима организација, одвијају процеси мултилатералног преговарања и заједничког одлучивања држава чланица у одговарајућим областима међународне сарадње*“.²²

Према општеприхваћеној класификацији, међународне организације могу бити *универзалне* – обухватају све или огромну већину држава, као што је Организација уједињених нација (ОУН), и *регионалне* – обухватају све или велику већину држава одређеног региона, као што је Европска унија, Организација афричког јединства (ОАЈ) и сличне.

Транснационални субјекти настају удруживањем људи из различитих земаља без посредства њихових држава.²³ Наиме, захваљујући развоју технологије, нарочито средстава комуникације, људи су у све повољнијој прилици да се међусобно повезују ради задовољавања својих интереса које не могу или је исувише компликовано да остваре преко националних и међудржавних субјеката. Зато се данас неке „важне функције државе све више разливају у субнационалне и транснационалне заједничке послове и институције“.²⁴

Иако неки транснационални субјекти делују одавно, још увек нема општеважећег критеријума о томе које друштвене ентитете треба у њих убројати, односно како их треба разврстати. Чини се најприхватљивијом подела коју према Р. Киохејну (*Robert O. Keohane*) и Џ. Нају (*Joseph Nye*) износе В. Димитријевић и Р. Стојановић.²⁵

(1) *Међународне невладине („приватне“) организације* чине удружења група и појединаца из различитих држава, чији циљ није профит већ залагање за интересе од општег добра. Овај вид међународних организација данас је најбројнији у свету. Према неким подацима,

²¹ Јурај Андраши, *Међународно право, исто*, стр. 72–73. Илустративни пример је Палестинска ослободилачка организација.

²² Рачић, В. Димитријевић, *Међународне организације*, „Савремена администрација“, Београд, 1988. стр.17.

²³ Шире у J. S. Bertelsen (ed.), *Nonstate Actors in International Politics*, Praeger, New York, 1977.

²⁴ Nelson N. Daniel, цитирано према Klare T. Michael, Chandrani Yogesh, *исто*, стр. 50.

²⁵ В. Димитријевић, Р. Стојановић, *исто*, стр. 126–141.

ради се о преко 150.000 таквих организација. Свакако, најутицајније су оне које имају саветодавни статус при органима и телима међународних јавних (међудржавних) организација, на пример при саветима УН, као што су Међународна амнестија (*Amnesti International*) и бројне друге.

(2) *Транснационални политички покрети* окупљају људе и политичке организације (странке, партије) истородних убеђења из различитих држава ради ширег утицаја на политичке односе. Најчешће су у питању синдикални савези, политичке и страначке уније, присталице одређених политичких убеђења, праваца, следбеници знаменитих међународних трибуна, лидера, филозофа и слично.

(3) *Транснационалне верске организације*, мада могу и најчешће имају утицај на идеологију бројних нација исте религијске припадности, нису саме по себи субјекти међународних односа. То постају тек са стварањем одговарајућих централних верских транснационалних или светских ауторитета (светске цркве), као што је случај са Светом столицом, код католичке цркве, или са Светским савезом цркава (основан 1948. године, али у њега није ушла римокатоличка црква). У крилу неких религија, током последњих деценија, дошло је до формирања радикалних верских група, измешаних са националним покретима, које због своје агресивне доктрине и нетрпељивости према другим религијама и народима не могу бити прихваћене као субјекти међународних односа.

(4) *Транснационалне привредне организације* првенствено подразумевају вишенационална предузећа, или мултинационалне компаније, корпорације, које имају своје јединице у више држава.²⁶ Данас постоји више стотина таквих компанија, од којих свака има огранке у више од 20 држава.²⁷

Дакле, и на почетку двадесет првог века, држава остаје најважнији субјект међународних односа. Међутим, постоји и све израженија тенденција према редукцији такве њене улоге уз истовремен раст утицаја осталих субјеката међународних односа.

Основне карактеристике савремених приступа међународним односима

Ниједна категоризација, разврставање, класификација, односно било каква подела научно-теоријских приступа међународним односима не може бити сасвим исправна, јер је немогуће повући јасну ли-

²⁶ Шире у Р. Ђуровић, *Мултинационалне компаније*, „Савремена администрација“, Београд, 1977.

²⁷ Мултинационалне компаније са седиштем у САД поседују једну трећину свих постојећих иностраних филијала и огранака, док три четвртине таквих филијала припада компанијама из САД, В. Британије, Немачке и Француске. Документ УН ST/ESA/190, стр. 7.

нију између њих. Разврставање таквих учења најчешће се врши у односу на позицију и улогу коју она дају референтним чиниоцима међународних односа, принципима на којима међусобно делују или интересима и циљевима којима теже. Тако, С. Смит (*Steve Smith*) тврди да тренутно у међународној теорији преовлађују три групе приступа:²⁸ (1) *рационализам*, који садржи бројне неореалистичке, неолибералне, па чак и неке марксистичке теорије међународних односа; (2) *рефлексивизам*, који се састоји од постпозитивистичких приступа, критичких теорија, постмодернизма, феминистичких теорија и теорије о половима, и (3) *друштвени конструктивизам*, који покушава да премости јаз између рационализма и рефлексивизма тиме што од рационализма преузима онтологију, а од рефлексивизма веома „танку“ верзију епистемологије.

Рационалистички приступи доминирају у актуелној литератури о главним токовима (*mainstream*), рефлексивистички приступи добијају нове присталице, а друштвени конструктивизам се појављује као „прави хит“. У географском смислу, рационализам доминира у северноамеричким теоријама међународних односа (нарочито у САД), док рефлексивизам има више присталица у Европи. Смит даље тврди да преовлађујуће теорије о међународним односима данас потичу од америчких аутора: „Један од доминантних америчких теоретичара међународних односа, чији је приступ недвосмислено заступљен у америчкој спољној политици, која се налази у средишту међународних односа, јесте Џ. Миршајмер (*John Mearsheimer*), односно његов офанзивни неореализам“.²⁹ У европским теоријским промишљањима међународних односа данас преовлађује плурализам теоријских приступа, јер, у ствари, заправо и не постоји неки приступ који би био изразито европски.

Већи број научника који се бави теоријама међународних односа, научно теоријске приступе међународним односима и уопште међународној политици деле на две велике групе или школе мишљења: *реалистичку и либералистичку*. Ипак, и после оваквог разврставања остаје значајан број теорија чија се полазишта и резултати не могу уврстити у ова два правца, нити су међусобно сродних карактеристика да би чиниле јединствену теоријску школу, тако да се, зависно од перцепције појединих научника, различито називају и разврставају. Поједини их сврставају у остале правце, неки у критичке школе мишљења, а други у марксистичке или постмарксистичке теорије. Најчешће се називају *алтернативне теорије*. Њихова прихваћеност и утицај на међународне односе знатно се разликују. Међу овим теоријама, по растућем утицају на развој међународних односа, нарочито се из-

²⁸ Steve Smith, „Is the truth out there? Eight questions about international order“ – u ed. Paul T.V.; Hall A. John, *International Order and the Future of World Politics*, Cambridge University Press, New York, 1999.

²⁹ S. Smith, *исто*, стр.18.

дваја глобалистички приступ. Зато се овај приступ, уз два традиционална, с правом данас може уврстити у водећа промишљања међународних односа.

Реалистичке теорије

Политички реализам има дугу традицију, која почиње од Тукидидових (*Thucydides*) описа Пелопонеских ратова, у 5. веку п.н.е, преко реалистичких приказа улоге силе и морала Макијавелија (*Niccolo Machiavelli*) у 16. и Хобса (*Thomas Hobbes*) у 17. веку до данашњих дана. Корене реалистичког промишљања о односима међу државама, такође, налазимо и у древним азијским учењима, у Индији (*Kautilya*) и Кини (*Shang Yang i Han Fei*).

У основи реалистичког приступа је став да је држава главни актер међународних односа и уверење да опстанак државе зависи од њене моћи, тако да је борба за моћ природна тежња сваке државе. Односно, како се објашњава у савременим реалистичким теоријама, изнад државе не постоји неки виши политички ауторитет, тако да међународни систем није ништа друго до „анархично друштво држава“.³⁰ Државе су суверене, имају највишу власт над својом територијом и народом и једине у међународном систему легитимно располажу способностима принуде над својом територијом и народом. У непостојању вишег ауторитета коме државе могу да се обрате за заштиту и решења у међусобним размирицама, реалисти међународне односе виде као непрекидну борбу држава за моћ, у којој, попут Тукидидових описа борбе за владавином између древних античких држава – градова, јаки доминирају над слабима. Коначно, свака држава је одговорна за сопствени опстанак и зато је природно осетљива на намере окружења, што према реалистима захтева стални опрез политичких лидера, тежњу за наоружавањем и савезницима да би повећала своју националну безбедност. Анархична структура међународног система намеће државама самопомоћ (поседовање сопствене, самосталне способности), као основни начин опстанка. То води јачању њихове војне способности у односу на друге ради одвраћања потенцијалних претњи. Реалисти не искључују могућност да ће ривалске силе сарађивати и у неким безбедносним питањима од заједничког интереса, али тврде да је таква сарадња ретка, „јер су државе опрезне око расподеле релативне добити, зато што у сарадњи постоји могућност преваре“.³¹ Такође, реалисти истичу да је неморалност у међународним односима природна и, у том смислу, понашање државе је различито од морала појединаца у свакодневном понашању. Зато су реалисти сумњичави у

³⁰ Bull Hedley, *The Anarchichal Society: A Study of Order in World Politics*, Macmillan, London, 1995.

³¹ John J. Mearsheimer, *Tragedy of Great Power Politics*, W.W. Norton, New York, 2001.

погледу улоге етике у поштовању договора у спољној политици. Како објашњавају, политика стратегијских интереса може наметати државним лидерима да не поштују моралне норме. То значи да се у борби за опстанак државе њихове владе неизбежно понашају у складу са „државним резонаном“ (*raison d'etat*), јер је „игнорисање државних интереса алтруизам, који погодује расипању државних ресурса, а то је најбржи пут националне катастрофе“.³²

Нови реализам јавља се уочи Другог светског рата, када у владајућим елитама Немачке, Италије и Јапана поново преовлађује уверење да су национални – државни интереси једини природни интереси. Овај нови талас реализма је обезвредио Келог–Брајанов пакт (*Kellogg-Briand Pact*) из 1928. године односно либералистичко учење да је међудржавним (међународним) споразумима и моралом могуће забранити рат као инструмент националне политике у међународним односима. Овај и сличне историјске примере искористили су Р. Нејбор (*Reinhold Niebuhr*) и Х. Моргентау (*Hans J. Morgenthau*), после Другог светског рата, доказујући неодрживост либералистичких („утопистичких“) теорија међународних односа и постојаност реалистичког понашања држава, јер се оно, како тврди Моргентау, заснива на „реалној природи људског бића, које је у суштини окрутно у борби за свој опстанак“.³³ Овако ревитализоване реалистичке теорије опстају као преовлађујући приступи у понашању држава у међународним односима и после Другог светског рата. Политичко, војно, економско и друго ривалство између САД и СССР-а, које је уследило после Другог светског рата, прерастајући у глобалну борбу између Истока и Запада, представљало је практични израз или потврду реалистичких ставова о анархичној структури међународног поретка и борби држава за моћ као њиховом природном понашању у међународним односима. Хладноратовска криза, која је са мањим или већим интензитетом трајала скоро четири деценије, готово да је искључила перспективу сарадње, повећавајући јаз између националних интереса најснажнијих држава, и ишла је у прилог реалистичкој теорији о неизбежности конфликта.

Тежиште следећег таласа реалистичких теорија, који се јавља седамдесетих и осамдесетих година прошлог века, јесте на међународној структури или систему, као узроку ривалског понашања држава, због чега се називају и системским теоријама. Водећи заговорник ове нове реалистичке школе мишљења, познате као „структурални реализам“, јесте К. Волц (*Kenneth N. Waltz*). Он полази од става да општом реаговању држава у међународним односима није узрок само њихова „природна склоност“ да се боре за моћ и доминацију над дру-

³² Charles W. Keggle, Jr., Gregory A. Raymond, *The Global Future*, исто, p. 25.

³³ Hans Morgenthau, *Politics Among Nations*, 6th ed. rev. by Kenneth W., Thompson, Knopf, New York, 1985.

гима, која проистиче из „насилне стране људске природе“, него су државе принуђене тако да реагују надмећући се са другима за задобијање што повољније позиције у анархичној структури међународног система, чија је „дефинитивна“ карактеристика недостатак централног ауторитета (арбитра). У таквој ситуацији, осетљиве и несигурне државе настоје да задобију потребну моћ, а често прибегавају и савезу са другима да би одржале своју повољну позицију у структури система. Дакле, према Волцу, поремећај равнотеже сила долази из структуре анархичног система, који намеће сили која је изгубила позицију да тражи начине за успостављање, обнављање равнотеже. Овакво тумачење понашања држава у међународним односима познато је и под називом „дефанзивни реализам“.

Најновије реалистичке теорије, које се јављају деведесетих година прошлог века, такође се ослањају на системске анализе, али тврде да државама није циљ само да достигну равнотежу снага у систему, него да остваре премоћ као начин очувања својих позиција. Тако, према Ц. Миршајмеру, анархична структура међународног система подстиче државе да максимизирају своју моћ, како би обезбедиле позицију светске силе изнад супарничких сила. Државе се понашају по обрасцу: „предност у моћи је најбоља одбрана“. Зато се овај реалистички приступ назива и „офанзивни реализам“.

Међутим, реалистичка учења о понашању држава, као основних субјеката међународних односа, не одређује прецизно на који начин оне користе две кључне карактеристике којима теже: *силу* и *национални интерес*. Такође, нема одговора ни на питања: шта су кључни елементи националне силе, како се сила користи да би најбоље служила националним интересима, да ли непрекидно и претерано наоружавање штити од непријатељеве силе, или је провоцира, да ли захтеви за апсолутном безбедношћу једне државе не значе и небезбедност друге државе, што води томе да свако тежи да најјача дугог, чиме се отвара опасна спирала опште небезбедности?

Ова и друга питања, везана за значајне неодређености, довела су реалистичку теорију под снажан удар критике. Такође, савремена пракса светске политике у бројним областима, укључујући и аспект безбедности, показује значајна одступања понашања држава од реалистичких прогноза у корист јачања сарадње. Недвосмислени примери су либерализација трговине, успостављање снажних економских институција у Европи, ширење концепта сарадње у безбедности, јачање улоге међународних организација и њихових институција и други.

Упркос недостацима реалистичке теорије, на међународне односе и даље се, најчешће, гледа кроз оквир реализма, при чему се заступа став да је држава, кроз историју, садашњост и у догледној будућности кључни субјект међународних односа, а њена моћ најсигурније средство очувања националних интереса.

Може се рећи да либерализам представља скуп научно-теоријских ставова о друштвеним појавама који полазе од схватања да су људска бића разумна, морална и да је њихова природна тежња слобода, мир и правда. Пошто претежно окупља заговорнике инспирисане идеалима о свету без рата и универзалном моралу, који одбацују силу као средство у међународним односима, а уместо борбе држава за моћ, као начин очувања мира и безбедности истиче сарадњу, успостављање међународних организација и институција, либерализам се често везује за идеализам и институционализам.

Историјски корени либерализма налазе се већ у идејама о демократији у учењима древних грчких филозофа, због чега се либерализам са правом сматра једним од најстаријих, традиционалних приступа међународним односима и друштву уопште. Већи број научника не пориче појаву либералних идеја у старогрчкој филозофији, али сматра да систематизовани и континуирани развој либералних приступа међународним односима почиње у 17. веку, од Џ. Лока (*John Locke*), затим идеја И. Канта (*Immanuel Kant*) и А. Смита (*Adam Smith*). Данас, либералне школе промишљања међународних односа и друштва уопште доживљавају ренесансу и имају бројне следбенике међу научницима и политичарима. Поменимо само неке од познатијих креатора и следбеника либерално–институционалних теорија међународних односа, као што су Р. Џервис (*Robert Jervis*), Р. Киохејн, Џ. Нај и други.

Либералистички приступи међународним односима *не негирају битну улогу државе* у њима и *анархичну природу међународног поретка*. Међутим, за разлику од реалиста, истичу да, поред државе, *значајну улогу и утицај у међународним односима имају и бројни други чиниоци и субјекти*, почев од утицаја *унутрашње политике* на понашање држава, преко *недржавних и невојних чинилаца до међународних организација, институција и права*. Такође, сматрају да је *уместо фокусирања држава на националну безбедност и супарништво у борби за стицањем веће моћи једне над другом (нарочито војне), сарадња држава у безбедности*, али и свим другим областима заједничких интереса, *најбољи начин очувања сопствене и заједничке безбедности и просперитета за све*.

Једна од полазних парадигми либералиста подразумева да је основни услов за елиминацију претњи у међународним односима и очување мира и безбедности – достизање стабилне демократије држава. Овај став је нарочито добио на значају подршком два позната америчка председника из редова демократа током двадесетог века. На пример, В. Вилсон (*Woodrow Wilson*) истицао је: „Демократске владе ће учинити рат мање вероватним“. Сличну тезу, нешто касније, подржао је и проширио Ф. Рузвелт (*Franklin Roosevelt*): „Континуитет одржавања и унапређења демократије најзначајнија је гаранција ме-

ђународног мира“.³⁴ Дакле, творци либералних теорија и политичари либералних уверења сматрају да демократске политичке културе, засноване на толеранцији, прилагођавању и поштовању права, избегавају насиље као средство решавања међународних спорова. Према либералистима, убеђивање и преговарање, ослоњени на поштовање права, представљају основне методе, средства и инструмента међународне политике у решавању конфликта међу државама. Друштвене елите у демократским државама заједнички деле одговорност. У сучељавању сродних демократских власти ретко избијају ратови, зато што свака страна уважава другу и очекује да сукоб реше мировним средствима. Ова очекивања се подстичу и од демократске јавности таквих држава, јер је отворена унутрашња политика доступна јавности, тако да је противнику тешко да је демонизује и изврће чињенице.

Либералистичке теорије имају и снажан ослонац у либерализацији трговине. Значај трговине за међународне односе први је уочио Монтескије (*Montesquieu*), још у 18. веку. Доктрина према којој слободна трговина може да има превентивну улогу у спречавању избијања ратних сукоба заснива се на неколико претпоставки. Прво, трговина омогућава профит, који је интерес свих владајућих елита (на обе стране), док рат као друштвено стање насилних ограничења смањује могућност за економске добитке. Друго, све остале пословне елите, увезане у снажне међународне интересне групе, такође имају витални интерес за спречавање ограничења трговине, тако да се залажу за избегавање пословних ограничења и ризика, чиме непосредно подржавају опције за мирно решавање конфликта. Треће, трговинске мреже у мирнодопско време изграђују и јачају везе и међузависност између народа, смањују државну затвореност и тиме снажно стимулишу потенцијалне актере (стране) да избегавају сукоб.

Најзначајнија заједничка карактеристика савремених либералистичких теорија, због које се све чешће и називају либерално-институционалистичке, јесте ширење мрежа међународних организација и јачање улоге њихових институција. Заговорници јачања улоге заједничких, међународних институција полазе од претпоставке да су мир и просперитет природни интерес и брига свих, па следствено томе и изградња заједничких институција које би биле у служби очувања мира и јачања перспективе сарадње такође је интерес свих субјеката међународних односа.

Настајање савремених либерално-институционалистичких теорија подстакнуто је катастрофалним последицама Првог светског рата, који је био „рат за крај свих ратова“ (*W. Wilson*).³⁵ Верујући да политика силе, као средство у међународним односима, увек води суко-

³⁴ Цитати према Charles W. Keggle, Jr., Gregory A. Raymond, *The Global Future... Part I: Trend and Transformation in World Politics*, исто, стр. 29

³⁵ „*Encyclopedia Britannica De Luxe 2002*“.

бу, либералисти су покренули иницијативе за реорганизовање међународног система. Ови „идеалисти“, како су их тада називали реалисти, делили су се на три групе.

Прва група заступала је став о стварању међународних институција које би јачале поверење између сила и елиминисале поводе за међусобне сукобе. Отелотворење такве замисли представљала је Лига народа. Идеја се заснивала на уверењу да је мир недељив, тако да би један систем колективне безбедности, који би мобилисао целу међународну заједницу, и у коме би се угрожавање безбедности једне чланице сматрало небезбедношћу свих, могао да спречи будуће ратове. Пошто ни једна држава не би била у стању сама да се супротстави евентуалном агресору, колективна безбедност, како су је творци замислили, подразумевала је укључивање свих других држава да се агресор застраши и рат избегне. Уколико рат тиме не би био избегнут агресор би наишао на заједнички одговор свих осталих држава.

Друга група заступала је став о превенцији оружаних конфликта, тј. решавању неспоразума пре него што избије рат коришћењем легалне судске процедуре. Идеја је везана за успостављање сталних међународних судова који би били ситуирани одговарајућим правом у том смислу. Неколико влада је одмах после Првог светског рата покренуло иницијативу за успостављање Сталног међународног суда правде (*Permanent Court of International Justice – PCIJ*). Његов први председник, Б. Лодер (*Bernard C. J. Loder*), изјавио је: „Наступила је нове ера цивилизације“.³⁶

Трећа група либералиста из тога времена, заступала је „библијски“ став да се оружја претворе у оруђа, тј. да се државе лише оружја као средства за вођење рата. Основни циљ био је смањење међународних тензија кроз опште разоружање. Први уговор заснован на идеји о разоружању постигнут је 1921/22. године у Вашингтону, између САД, Италије, Јапана, В. Британије и Француске, а односио се на ограничење борбених бродова. Ширење ове идеје довело је и до сазивања прве конференције о разоружању (Женева, 1932. године).

Мада су, као што се види, иницијативе либералиста доминирале академским расправама у периоду између два светска рата, мали део њих био је озбиљно примењен. Лига народа је од почетка показала суштинске слабости крхких инструмената и недостатак средстава. Није успела да спречи јапанску инвазију Манџурије (1931), ни италијанску инвазију Етиопије (1935). Главни неспоразуми држава ретко су доспевали пред РСЦЈ, а Женевска конференција о разоружању доживела је неславан крај. Избијањем новог рата крајем тридесетих година прошлог века по матрици реалистичке теорије, либералистички приступи међународним односима изгубили су првенство.

³⁶ РСЦЈ је инаугуриран почетком 1922. године, а прву пресуду везану за међудржавни конфликт донео је 1923. године, Charles W. Keggley, Jr., Gregory A. Raymond, *The Global Future*, исто, стр. 31.

Следећи велики талас либерално-институционалистичких теорија јавља се две деценије после Другог светског рата, као одговор на безумну трку у наоружању, која је претила глобалном катастрофом. Када је гомилање војне моћи запретило могућношћу уништења човечанства, а енергетска криза показала да и невојни чиниоци могу веома битно да утичу на међународне односе, доминација реалистичке теорије о главној улози силе у међународним односима почиње да опада. Истовремено, уочавањем комплексне међузависности међународних односа, либералистичке теорије су кроз јачање институција дијалога и преговарања и њихово ширење изван безбедности и на друге области међународних интереса (економија, трговина, наука, животна средина и друге) отвориле нову перспективу међународне политике. Од тада, у међународним односима, уз државе, све већи утицај имају и недржавни актери. Јачањем сарадње свих субјеката међународних односа у све ширим областима заједничких интереса долази и до гранања мрежа и јачања улоге међународних институција.

Дакле, у средишту либералистичких теорија међународних односа јесте идеја и тежња за елиминацијом рата као средства у њима. Заговорници либералног институционализма сматрају да се применом разума и универзалног морала може доћи до срећенијег, праведнијег света, и да се међународна анархија и рат могу држати под контролом путем ширења субјеката и области међународне сарадње и кроз међународне институције ситуиране законима.

Упркос постепеној доминацији либералистичких приступа у теоријама међународних односа, током последње деценије двадесетог века сучељавање две традиционалне школе мишљења о међународним односима није престало. Тако, док либералисти указују на нужност и предности ширења сарадње у међународним односима и јачање улоге недржавних чинилаца и међународних институција, реалисти, позивајући се на историјска искуства, доказују да су такве идеје краткотрајне. Реалисти сматрају да оне могу да допринесу само нижем нивоу политичких интереса, као што су трговина, финансије, животна средина, али не и високој политици у чијем је средишту питање безбедности. Према њима, национална безбедност је камен темељац националних интереса и никаква организација колективне безбедности не може да замени безбедносну сигурност која се остварује ослонцем на сопствену снагу. Указују, такође, да се битне претпоставке либералистичких идеја у међународним односима заснивају на моралу, што је изазов за државе и њихове елите када треба, уз „високу цену“, да се ангажују у очувању безбедности у оним крајевима света где немају сопствених виталних интереса. Међутим, либералисти, на примеру колективне интервенције НАТО-а у Савезној Републици Југославији, доказују снагу морала државних лидера увезану у заједничке институције.

И поред непремостивих разлика два преовлађујућа приступа међународним односима, ипак се може рећи да им је заједничка карак-

теристика „пропитивање“ традиционалних образаца и опрезност искорака у сусрет неизвесности од нових изазова, који се јављају на русевинама биполарне структуре.

Алтернативни приступи – теорије глобалиста

У краткој историји теорије глобализације било је много покушаја да се дефинише глобализација. Међутим, наизглед јасне карактеристике њене практичне манифестације показале су се и те како неухватљивим и прешироким за једну концизну дефиницију. Око дефинисања глобализације јавља се неколико група проблема. Једна се тиче дистинкције између самих, на први поглед јасно различитих термина – „интернационално“ и „глобално“. Друга група је везана за категоријалну припадност термина глобализације, при чему треба разграничити, боље речено усвојити решење – да ли је она феномен или нужна еволутивна појава, можда стадијум, или је реч о универзалној категорији, једнако применљивој у свим областима људске делатности. Неки писци тврде да је глобализација првенствено производ – последица интереса трговине, капитала и профита, дакле примарно категорија економских наука, док су њени ефекти у осталим областима светске политике само сразмерна рефлексија, без веће „тежине“ и не може да се формулише као систем. Постоји и трећа група проблема која се тиче неравномерне укључености главних аспеката светске политике, на пример безбедности. Тешко је рећи да сви њени аспекти могу бити задовољени глобалним приступима или решењима. Мноштво безбедносних изазова, за које постоји уверење да су глобални, ипак не доживљавају сви подједнако и у супротстављању њима нису спремни на једнаке жртве. То неизоставно намеће питање – да ли глобална безбедност дотиче и штити само врховне интересе најмоћнијих, док већина осталих постаје само део њихових „културолошких обзира“, како показују први обриси глобализације безбедности.

Мада је утемељење глобализације као научног појма веома комплексно, са сигурношћу се може рећи да је њен утицај у пракси међународних односа неспоран. То указује на потребу усвајања њеног теоријског одређења, бар као кумулативног, којим би се теоријски потврдила њена практична релевантност у светској политици.

Израз *глобални*, у контексту политичког значења, први пут се среће код енглеских политичара крајем деветнаестог века, који су придевом „глобално“ именовали цео свет. Прво објашњење термина „глобализација“ и „глобалист“ дато је у мање запаженој књизи О. Реисера (*O. Reiser*) и Б. Дејвиса (*B. Davies*), објављеној 1944. године.³⁷ Именица

³⁷ O. Reiser, and B. Davies, *Planetary Democracy: An Introduction to Scientific Humanism and Applied Semantics*, Creative Afe Press, New York, 1944. p. 212–219, наведено према Terriff Terry, Croft Stuart; James Lucy; and Morgan Patrick M., *Security Study Today*, Polity Press, Cambridge, 1999.

глобализација (енг. *globalisation*) ушла је у речник први пут 1961. године.³⁸ У овом речнику појам глобализације везује се за име М. Луана (*McLuhan Marshall*), односно његову идеју о „глобалном селу“. Он је (према овом речнику) кроз истраживања савремених комуникација (модерних медија) закључио да се развојем модерних комуникација „свет смањује“ и ствара „глобална заједница – глобално село“, међусобно све зависнијих људи сличних навика и стандарда. Међутим, израз глобализација постао је део свакодневног речника тек последњих деценија двадесетог века. Савремени аутори наводе најмање пет појмова за које се везује, или уместо којих се користи реч глобализација: *интернационализација, либерализација, универзалност, експанзија и губљење значаја територијалних граница (deterritorialization)*.

На основу оваквих придавања значења изразу глобализација формулисане су и бројне дефиниције. Један о проминентних аутора у чијим делима глобализација има централно место, А. Геидинс (*Anthony Giddens*), глобализацију дефинише као „интензивирање најширих друштвених односа који повезују удаљене крајеве на такав начин којим су локална дешавања истовремено присутна на миљама удаљеном простору и обратно“.³⁹ Роберт К. (*Robert Cox*) сматра да „карактеристике тренда глобализације обухватају интернационализацију производње, нову међународну поделу рада, ново премештање становништва са Југа на Север, ново надметање које убрзава ове процесе и интернационализацију држава... претварајући их у агенције глобализованог света“.⁴⁰ Мада и сами њихови творци признају одређене недоречености, најприхватљивијим се чини објашњење глобализације које даје Ј. А. Шолте (*Jan Art Sholte*), „глобализација се односи на бројне друштвене процесе помоћу којих се релативизују територијална ограничења тако да код људи нараста осећај да живе у јединственом географском простору“.⁴¹

Од избора саме дефиниције глобализације, чини се значајнијим уочавање аспеката и последица глобализације, нарочито у областима које се тичу савременог обликовања и приступа међународним односима и безбедности.

Данас се све чешће јавља мишљење да је глобализација општедруштвених делатности дошла као логичан след еволуције човечанства и да је она, када је у питању светска политика, њен највиши и најобухватнији стадијум. У том смислу, заговорници глобализације фаворизују израз светска или глобална политика (*global politics*) уме-

³⁸ Webster, *Websters Third New International Dictionary of The English Language Unabridged*, Mass Merriam, Springfield, 1961.

³⁹ John Baylis, Steve Smith, *Globalization of World Politics: An Introduction to International Realations*, sec.ed. Unuversity press Oxford, 2002. стр.14–15.

⁴⁰ John Baylis i Steve Smith, *исто*.

⁴¹ J. A. Sholte, *Globalization: a Definition*, у J. Baylis, S. Smith, *Globalization of World Politics: исто*, стр. 15.

сто термина међународни односи и међународна политика. У ствари, они одбацују свако одређење *међународни* у процесима који се тичу целог човечанства, истичући да је овај израз преузак, јер у својој антиципацији исувише преферира нацију (државу) као основни субјект и зато што занемарује огромно пространство и утцај политика других субјеката у областима у којима се одвијају глобалне појаве (економија, тржиште, информатика, технологија, култура и друге).

Мада у неким полазним ставовима, као што су обухватност и незаустављивост глобалних процеса, тенденција према скупљању светских просторстава, универзалност циљева глобализације и сличним, међу глобалистима нема битнијих разлика, ипак према питањима утицаја чиниоца глобалних процеса, механизма деловања, динамици одвијања и сличним може се уочити постојање неколико глобалистичких „струја“. Међутим, овде се не указује толико на различите приступе унутар опште теорије глобализације, колико на процес „уливања“ нових идеја у главни ток, супротан од процеса „разливања“ или рачвања, какав се одвија код традиционалних приступа међународним односима. То значи да су све теорије глобализације усмерене према јединственом схватању главног циља – успостављању глобалних структура, инструмената и механизмима њиховог функционисања у кључним областима људске делатности. За разумевање глобалистичких приступа према кључним процесима у светској политици, послужићемо се ставовима традиционалних теорија о глобализацији, прецизније – ограничењима традиционалних теорија у тумачењу глобалних појава. Теорије глобалиста управо су и настале као последица немогућности традиционалних теорија да чвршће увежу и премреже раседне линије између бројних аспеката односа који настају са појавама које имају глобални карактер.

За реалисте, који признају да глобализација јача интеракцију и међузависност економија, тржишта и сличних интереса држава, не значи да она елиминише поделу светске територије између држава (нација), нити подразумева нестанак држава и њених интереса као независних субјеката. Односно, они поричу да глобализација елиминише моћ као државну референцу у међународном систему држава и не прихватају парадигму глобалиста о кључној улози глобалних процеса, као што су они у економији, трговини, технологији, комуникацијама, животној средини и други, у светској политици.⁴²

Либералисти имају различите погледе на глобализацију. Међутим, у једном се слажу – глобализација демонтира државу као кључног актера у међународним односима. Гледано дугорочно, по питању крајњег циља, либералисти имају сличну тежњу, као и глобалисти. То је изградња наднационалних институција, ауторитета у који би се преселила кључна моћ данашњих уситњених, често ривалских

⁴² John Baylis, Steve Smith, *Globalization of World Politics...* исто, стр. 5–6.

субјеката. Међутим, док либералисти заговарају опште (надржавне), пре свега административно-правне институције које би елиминисале анархичност међународног поретка, глобалисти заговарају глобализоване мреже различитих аспеката људске делатности, међусобно једнако значајне, што опет упућује на анархичну структуру светских односа, али коју не би чиниле државе као кључни актери, него глобалне мреже повезаних субјеката у појединим областима заједничких интереса.

Теоретичари из групе критичких приступа, нарочито марксисти, имају радикално негативан приступ према глобализацији, карактеришући је као феномен и стадијум капитализма. Наиме, тумачећи све унутрашње и међународне појаве, као последицу класне борбе, марксисти виде глобализацију као крајњу фазу капитализма – тенденцију Запада да влада светом, која продубљује разлике између центра и периферије.

Генерално, међу креаторима теорија међународних односа нема дилеме да је снажан развој комуникацијске и информатичке технологије кључно утицао на смањење раздаљина широм планете, омогућивши да догађаји на једном крају света све више имају утицај или да зависе од људи и друштава на другом крају земаљске кугле. Дакле, дошло је до ширења и продубљивања глобалне међузависности у свим аспектима људске делатности. Смит и Бејлис сматрају да се овакве глобалне појаве првенствено односе на три области: друштво, економију и политику.⁴³ Друштвене идеје, економски интереси, политички утицаји готово тренутно досежу у све крајеве света и постају доступни свим друштвеним структурама и појединцима, тако да истомишљеници и присталице, као и опоненти, брзо проналазе једни друге преко граница држава. То значи да су главне вредности човечанства, али и недостаци, постали јавно изложени, а могућност избора, повезивања и удруживања више не зависи само од понуде унутар државних граница. Ипак, то не значи да су квантитет и слика света промењени; промениле су се могућности погледа и утицаја на свет. Наравно, глобализација није избила ниоткуда, нити је „сакупљање света“ дошло изненада. Сасвим је извесно да она и не води „крају историје света“. Реч је о глобалним димензијама процеса приближавања субјеката у кључним областима људске делатности, чије утицаје незаобилазно, али то не значи и подједнако, осећају сви на Земљи. Многи аутори се слажу да је у актуелном стадијуму процеса глобализације тешко предвидети њен крајњи резултат. Оно што је сасвим сигурно јесте да се она не може игнорисати у приступу и замислима било ког аспекта савремених међународних односа или, како глобалисти кажу, светској политици.

⁴³ John Baylis, Steve Smith, *истио*, стр. 7.

Заговорници теорије глобализације не прикривају, напротив, истичу да савремена тумачења глобализације имају исходиште и да се преклапају у најмање девет приступа међународним односима са либералистима шездесетих и седамдесетих година прошлог века.

Прво, Моделски (*Modelski George*) и Морс (*E. Morse*) су кроз тзв. теорије модернизације,⁴⁴ истражујући експанзију индустријализације почетком друге половине двадесетог века, указали да су њене логичне последице – настанак снажних мрежа нових контаката и међузависних односа између држава и корпорација широм света. То, како су тврдили, неизоставно води променама политичких, економских и друштвених процеса, какви су карактерисали тадашње међународне односе. Индустријализација битно мења природу државне улоге, тако што истовремено, с једне стране, шири области њене одговорности за сарадњу међу државама, док с друге слаби њену контролу над корпорацијама које се кроз процес индустријске модернизације повезују у глобалне мреже. Резултат је разбијање стереотипа о искључивој улози државне политике у међународним односима. Сила постаје мање примењива у спољнополитичком наступу држава, а саме државе морају да уважавају и интересе других (недржавних) актера међународних односа у реализацији својих циљева. Другим речима, у многим питањима од међународног значаја државе више нису неприкосновени субјект, јер се кроз процес модернизације јављају нови актери чији интереси имају глобални карактер.

Друго, *економски раст* је универзални циљ свих економија. Оваква појава, мада није новијег датума, сада има глобалне размере. Како објашњава В. Ростов (*Walt Rostow*), индустријализација представља глобални образац економског развоја који следе све државе, али и недржавне организације.⁴⁵

Треће – либералистичка тумачења одређених феномена у међународним односима, као што су економске међузависности,⁴⁶ улога транснационалних актера⁴⁷ и мреже модела светске политике.⁴⁸

Четврто, значајне су сличности између слике света гледане кроз призму глобализације и Меклуановог приказа „глобалног села“.⁴⁹ Како он истиче, „напредна електронска средства комуникације омогућила су да можемо видети у реалном времену један догађај који се десио на другом крају света“. То је, објашњава, резултирало смањењем времена

⁴⁴ G. Modelski, *Principles of World Politics*, Free Press, New York, 1972 i E. Morse, *Modernization and Transformation of International Relations*, Free Press, New York, 1976.

⁴⁵ W. Rostow, *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*, Cambridge University Press, London, 1960.

⁴⁶ R. Cooper, *The Economics of Interdependence*, McGraw Hill, New York, 1968.

⁴⁷ R. Keohane, and J. Nye, *Transnational Relations and World Politics*, Harvard University, Cambridge, 1971.

⁴⁸ R. Mansbach, Y. Ferguson, and D. Lampert, *The Web of World Politics*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, 1976.

⁴⁹ Marshall McLuhan, *Understanding Media*, Routledge, London, 1964.

и простора до такве размере да сви губе њихов традиционални идентитет, односно, савремено доба је једноставно прегазило старе форме и облике политичких, економских и друштвених организација.

Пето, значајно је преклапање теоријских радова Џ. Буртона, у којима он говори о појави „светских односа“⁵⁰ са карактеристикама глобализације. Према Буртону, порастом међузависности између недржавних актера на међународној сцени, међународни систем, који се првенствено заснивао на државама, постаје застарео. Он је први исковао парадигму о премрежености света „мрежама (*cobwebs*) светских политика“⁵¹. Најзначајније оквире светских политика креирају трговина, комуникације, језик и идеологија, заједно са традиционалним политичким односима између држава.

Шесто, од шездесетих до осамдесетих година прошлог века појавио се већи број визионарских радова који су пропагирани и подржавали „Пројекат модела светског поретка“ (*World Order Models Project – WOMP*). Овај пројекат покренут је 1968. године, као једна алтернативна организација за унапређење развоја међународних односа, којом би се елиминисао рат. Оно што је најзначајније у вези са већином студија овог пројекта⁵¹ јесте да су оне фокусиране на питање светске владе (*global government*), што се данас појављује као централно у већини радова везаних за глобализацију.

Седмо, значајна је паралела између идеја глобализације и теорија Х. Була о међународном друштву.⁵² Мада је Бул покренуо тзв. нови медиавелизам (*The New Medievalism*)⁵³ у научним теоријама, којим поткрепљује такође свој приступ о међународном поретку као *анархичном друштву држава*, он прихвата да се и у таквом друштву јављају бројне наднационалне и међународне организације. Међутим, наглашава да вишевековна изградња заједничких правила и норми, иако је формирала једно међународно друштво, које је у функцији заједничког разумевања међу лидерима држава, нема снагу међународног система. Ни један други субјект, тврди он, не може заменити улогу државе у међународном друштву.

Осмо, глобализација има неколико заједничких погледа и са много критикованом тврдњом Ф. Фукојаме (*Francis Fukuyama*) о „крају историје“⁵⁴. Наиме, међу осталима, једна од његових главних тврд-

⁵⁰ John Burton, *World Society*, University Press, Cambridge, 1972.

⁵¹ Robert Falk, *A Study of Future Worlds*, Free Press, New York, 1975 и *On Humane Governance: Toward a New Global politics*, Polity Press, Cambridge, 1995.

⁵² H. Bull, *The Anarchical Society*, исто.

⁵³ Иза термина *медиавелизам* најчешће стоји перцепција изражених дуготрајних заједничких карактеристика међународне заједнице (друштва, поретка), тако да се у литератури користи као синоним за збирне (општеутврђене) карактеристике једне епохе друштвеног развоја човечанства, на пример средњи век и сл. Тако Х. Бул, управо са аспекта медиавелизма, доказује да садашње доба карактерише кључна улога државе у међународном друштву.

⁵⁴ Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man*, Hamish Hamilton, London, 1992.

њи јесте да ће снажна тржишна економија, настала у либералној демократији, заменити све друге типове владавине: „ни један други тип политичког уређења не може обезбедити довољно економских добара као што може либерална демократија. Према томе, „будућност света усмерена је према експанзији тржишне економије која превладава над свим облицима међународних односа“.

Девето утемељење теорије глобализације јесте на њеној приметној сличности са идејама либералног прогреса. Ова сличност јасно је изражена у теоријама „либералног мира“ Б. Русета (*Bruce Russett*) и М. Дојла (*Michael Doyle*).⁵⁵ Главни став ових теорија, заснованих на Кантовим промишљањима о „вечитом миру“, јесте да се „либералне демократије не боре једне против других“. Основни разлог је, како они тврде, што јавност има централну улогу у једном демократском систему и не дозвољава лидерима да лако ступају у ратове са другим демократским нацијама. Веза ових теорија са глобализацијом јесте историјски прогрес комуникације међу демократским нацијама, тако да су њихове јавности повезане много шире него што су везе засноване само на политикама држава, што омогућава зближавање њихових интереса, вредности и принципа, чиме је далеко теже започети ратове.

Једна од значајних карактеристика глобализације јесте њена тенденција у правцу успостављања надржавних структура у светској политици. То не подразумева, а приори, према тумачењу глобалиста, апсолутну негацију државе, нарочито не у областима где она има дубоко усађену традицију од којих ће се, по природи своје функције, најтеже одрећи своје улоге, као што је област безбедности. Ипак, глобализација комуникација, економије, производње, трговине и културе јача улогу недржавних субјекта у међународним односима, укључујући и област безбедности. Конституисање регионалних транснационалних и међународних ауторитета у овим областима истовремено може да представља и претечу разградње концепта државе као безбедносног оквира. Зато се искуства регионалних организација, као што су НАТО и ЕУ, у погледу промишљања будућности међународних односа у безбедности, показују као веома значајна.

Глобалисти указују на то да су чињенице на којима они темеље свој став о незауостављивости глобализације светске политике видљиве. Оне све више прожимају најважније области међународних односа и стварају глобалне структуре, које ће временом обухватити све субјекте светске политике. Главни аргументи којима доказују такве тврдње су: економске трансформације, комуникације, хомогенизаци-

⁵⁵ В. Russett, *Grasping the Democratic Peace: Principles for a Post-Cold War World*, University Press, Princeton, 1993; М. Doyle, *Kant, Liberal legacies and Foreign Affairs: Philosophy and Public Affairs*, I и II део, St. Martin's Press, New York, 1983.

ја, скраћење времена и простора, стварање транснационалних заједница (државоликих тела), космополитска (светска) култура мишљења и обрасци деловања („*think globaliy and act locally*“) и све присутнија свест о глобалним, заједничким опасностима.

У погледу ставова глобалиста о питању безбедности у глобализованом свету, они указују на „*необходност*“ преобликовања општих стратегија и доктрина. Нове стратегије треба да обухвате стварање широких, глобалних мрежа заједничке безбедности. Такав став темеље на две чињенице: прво, на појави мултиплицираних ризика и претњи, измењене природе, који су све мање везани за одређену територију, државу и друго, развој савремених, глобалних оружја релативизује пространства, мења застареле доктрине употребе војних снага, односно смањује значај традиционалних елемената војне моћи. Истовремено, савремена оружја разорне моћи данас, лакше него икада, могу бити доступна деструктивним снагама (мрежама терориста, нестабилним државама, диктаторским режимима, клановима криминала и сличним). У веома опасна оружја лако се могу претворити и неки комерцијални системи, који се могу брзо транспортовати (или чак инсталирати) и употребити у било ком делу света (пример напада терориста на Вашингтон и Њујорк 2001. године). То значи да за очување безбедности више није довољна чврста и поуздана одбрана граница, већ је нужно развијање способности за брзо деловање против претњи било где да се појаве у свету. Највећи број данашњих држава нема капацитете и способности да се самостално супротстави таквим претњама. Самим тим, оне су упућене на повезивање, сарадњу, партнерство или савезништво међу собом и стварање глобалних организација и мрежа безбедности, чиме се у извесној мери неминовно дерогира и најљубоморније чувано право државног суверенитета. Глобалисти признају да је садашњи степен уверења о потреби глобалне безбедности више акламативан, и да њена реализација у пракси наилази на бројне отпоре, јер изискује конкретна средства и дубоке промене устаљених форми приступа међународним односима и безбедности. Питање поверења је, такође, значајан узрок противљења успостављању глобалне безбедности, јер је још увек снажно присутно традиционално схватање о кључној улози државе у безбедности. Пример Ирака показује да се структуре заједничке безбедности тешко укључују у оне интересе које предводе појединачне државе, ма које оне биле. Мада и сами заговорници глобализације наводе да питања безбедности нису приоритет главних токова глобализације на почетку двадесет првог века, ипак указују да је њен утицај видљив и у овој области. Тако, Ј. А. Шолте износи да је глобализација повезана са све присутнијим тенденцијама редефинисања државног суверенитета, међународног поретка, порастом улоге и утицаја наддржавних институција, органа, трговинских агенција и других транснационалних орга-

низација цивилног друштва (невладиних организација, покрета, иницијатива и сл.) у питањима безбедности.⁵⁶

Савремена пракса успостављања глобалних мрежа (од комуникације, преко трговине, економије до културе) неумитно показује потребу рекомпозиције „међународног поретка“, којом ће се узети у обзир несумњиво нова подела рада између држава, глобалних мрежа и постојећих форми глобалних институција. У наступајућем миленијуму, тврде глобалисти, неће бити довољно само ширење сарадње у безбедности, него ширење одговорности, од појединца до глобалних организација, за успешан одговор на безбедносне изазове, ризике и претње. За такав одговор, како истиче А. Гејдин, неће бити довољна само трансформација међународне политике, него ширење регионалних безбедносних заједница, које већ постоје, у глобалне заједнице безбедности.⁵⁷

Заговорници глобализације трпе и озбиљне критике. Оне полазе од порицања способности глобалних мрежа, чије централне институције немају државну моћ реализације својих циљева, до оптужби да позитивне ефекте глобализације не осећају сви подједнако, односно, да су методе и циљеви глобализације примерени само једној групи најснажнијих земаља.

Око укључивања теорија глобализације у стандардна промишљања међународних односа и светске политике постоји дубока подела међу научницима, нарочито у погледу ефеката глобализације. Ипак, утицаји глобалних процеса у међународним односима постају све значајнији и не могу се занемаривати у било ком приступу актуелном и будућем развоју међународних односа. Како тврди С. Смит: „свет ће се због ефеката глобализације у двадесет првом веку веома разликовати од света протекла три века: политика глобализованог света двадесет првог века... можда ће захтевати потезе који ће уништити саму основу постојећег међународног поретка“.⁵⁸

Закључак

У теоријским приступима међународним односима, на почетку века, преовлађују реалистичка и либерално-институционалистичка промишљања. Међутим, њима све равноправније конкурише и група алтернативних приступа, међу којима су у првом реду теорије глобалиста. Наиме, под утицајем снажног напретка науке, технологије, развоја средства комуникације и информатике, последњих деценија прошлог века долази до нарастања глобалних мрежа у готово свим кључним областима људске делат-

⁵⁶ Jan Art Sholte, *Globalization*, у J. Baylis, S. Smith, *Globalization of World Politics...*, исто, стр. 24.

⁵⁷ Шире у Anthony Giddens, *The Consequences of Modernity: Self and Society in the Late Modern Age*, Polity Press, Cambridge, and Stanford University press, Stanford, 1990.

⁵⁸ S. Smith, „Is the truth out there? Eight questions about international order“, у ed. Paul T.V., исто, стр. 117.

ности. Последица такве појаве је јачање утицаја глобалистичких погледа на међународне односе, чија је суштина окупљање људи око заједничких идеја и интереса, без обзира на политичке границе.

У свим теоријама држава остаје један од главних субјеката међународних односа, али зависно од приступа, њену улогу карактерише мешавина континуитета и промена. Поред државе, све је присутније уважавање утицаја и улоге и других, првенствено недржавних субјекта међународних односа, нарочито и либерално-институционалистичким и алтернативним теоријама. У средишту промишљања међународних односа и даље остаје питање безбедности (рата и мира), али све већи значај, нарочито у глобалистичком приступу, имају и друге области заједничких интереса (економија, трговина, наука, животна средина, култура и друге). Изузев реалистичког, сви остали приступи међународним односима истичу међузависност као основну карактеристику савременог света, а јачање поверења и ширење сарадње – као кључне начине обезбеђења националног и глобалног просперитета, мира и безбедности.

Међу најразвијенијим државама и демократијама света интензирају се политичко-безбедносни и економски аранжмани и стварају заједничке економије, тржишта и безбедносне политике, као на примеру ЕУ, који подржавају ширење демократије, заједнички економски просперитет и елиминацију сукоба и ратова као средства у међународним односима.

Литература:

1. Anthony Giddens, *The Consequences of Modernity: Self and Society in the Late Modern Age*, Polity Press, Cambridge, and Stanford University press, Stanford, 1990.
2. J. S. Bertelsen, (ed.), *Nonstate Actors in International Politics*, Praeger, New York, 1977.
3. Hedley Bull, *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, London, Macmillan, 1995.
4. R. Cooper, *The Economics of Interdependence*, McGraw Hill, New York, 1968.
5. Danish Institute of International Affairs, *Humanitarian Intervention: Legal and Political Aspects*, Copenhagen, 1999.
6. Драган Р. Симић, *Наука о безбедности – савремени приступ безбедности*, „СЛ СРЈ“, Београд, 2002.
7. *Encyclopedia Britannica De Luxe 2002*.
8. Robert Falk, *A Study of Future Worlds*, Free Press, New York, 1975.
9. Robert Falk, *On Humane Governace: Toward a New Global politics*, Polity Press, Cambridge, 1995.
10. Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man*, Hamish Hamilton, London, 1992.
11. George Modelski, *Principles of World Politics*, Free Press, New York, 1972.
12. Hans Morgenthau, *Politics Among Nations*, 6th ed. rev. by W. Kenneth, Thompson, Knopf, New York, 1985.
13. В. Иблер, *Међународни односи*, „Напријед“, Загреб, 1971.
14. John A. Hall, *International Order and the Future of World Politics*, New York, Cambridge University Press, 1999.

15. John Baylis, Steve Smith, „*The Globalization of World Politics*“ ed. University Press, Oxford, 2002.
16. John J. Mearsheimer, *Tragedy of Great Power Politics*, W.W. Norton, New York, 2001.
17. John Burton, *World Society*, University Press, Cambridge, 1972.
18. Јурај Андраши (Juraj Andrassy), *Међународно право*, седмо издање, Загреб, 1978.
19. Charles W. Keggley Jr., Eugene R. Wittkopf, *Светска политика: тренд и трансформација*, Центар за студије ј/и Европе, ФПН, Дипломатска Академија, Београд, обј. 2002/прев. 2004.
20. Charles W. Keggley Jr., Raymond A. Gregory, *The Global Future: A Brief Introduction to World Politics*, Thompson, Wadsworth, Belmont, USA, 2005.
21. Хенри Кисинџер, Да ли је Америци потребна спољна политика, „БМГ“, Београд, 2003.
22. Хенри Кисинџер, *Дипломатија*, „ВЕРЗАЛ“, Београд, 1999.
23. Michael T. Klare, Yogesh Chandrani, *World Security: Challenges for a New century* (Third edition), St.Martin's Press, New York, 1998.
24. L. Ledermann, *Consierations epistemoloques sur l'ettude des realitons internationales*, Melange Seferiades, Athenes, 1961.
25. Љубивоје Аћимовић, *Наука о међународним односима: теорије и истраживачки правци*, „Научна књига“, Београд, 1987.
26. R. Mansbach, Y. Ferguson, and D. Lampert, *The Web of World Politics: Non-state Actors in the Global System*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, 1976.
27. Marshall McLuhan, *Understanding Media*, Routledge, London, 1964.
28. М. Мерле, *Појам међународних односа*, Југословенска ревија за међународно право, 1–3/1967.
29. Michael Doyle, *Kant, Liberal legacies and Foreign Affairs: Philosophy and Public Affairs*, I и II део, St. Martin's Press, New York, 1983.
30. E. Morse, *Modernization and Transformation of International Relations*, Free Press, New York, 1976.
31. Обрен Рачић, Војин Димитријевић, *Међународне организације*, „Савремена администрација“, Београд, 1988.
32. Bruce Russett, *Grasping the Democratic Peace: Principles for a Post-Cold War World*, University Press, Princeton, 1993.
33. Р. Буровић, *Мултинационалне компаније*, „Савремена администрација“, Београд, 1977.
34. James N. Rosenau, V. Davis, M. East, *The Analysis of International politics*, The Free Press, New York, 1972.
35. James N. Rosenau *Turbulence in World Politics: A Theory of Change and Continuity*, Princeton University Press, Princeton, 1990.
36. Robert Keohane, and Joseph Nay, *Transnational Relations and World Politics*, Harvard University, Cambridge, 1971.
37. W. Rostow, *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*, Cambridge University Press, London, 1960.
38. Terry Terriff, Stuart Croft; Lucy James; and Patrick M. Morgan, *Security Study Today*, Polity Press, Cambridge, 1999.
39. Војин Димитријевић, Радослав Стојановић, *Међународни односи* (IV измењено и допуњено издање), „СЛ СРЈ“, Београд, 1996.
40. Webster, *Websters Third New International Dictionary of The English Language Unabridged*, Mass Merriam, Springfield, 1961.